

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ІНСТИТУТУ
ЛОБІЗМУ ЯК ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНИ

Державно-управлінські студії № 6, 2019

УДК 351

А. В. Стельмах,

Голова наглядової ради ТОВ "СП "БРЕМІНО-УКРАЇНА"

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ІНСТИТУТУ
ЛОБІЗМУ ЯК ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНИ

A. Stelmakh,

Chairman of the Supervisory Board of JV "BREMINO-UKRAINE"

**SCIENTIFIC APPROACHES TO THE DEFINITION OF THE
CONCEPT OF THE INSTITUTE OF LOBBISM AS THE BASIS OF
ENSURING THE STATE SECURITY OF UKRAINE**

Анотація. У статті систематизовані підходи до поняття «лобізм», «лобістська діяльність». Обґрунтовано, що лобізм – важливий аспект розвитку сучасного державотворення та системи державного управління. Лобізм в системі публічного управління – це форма представництва групових (державно-управлінських) інтересів, які реалізують свою діяльність в межах нормативно-правової бази України та міжнародних договорів, спрямована на покращення соціально-економічного, політичного становища країни та громадян України та має на меті прийняття або зміну певних державно-управлінських рішень. Лобізм в системі державної безпеки є формою представництва групових (державно-управлінських) інтересів, які спрямовані на забезпечення державної безпеки України, мінімізації загроз національній безпеці, вплив на прийняття (скасування) державно-управлінських рішень, спрямованих на забезпечення національно важливих інтересів держави.

Ключові слова. публічне управління, державна безпека, національна безпека, національні інтереси, лобізм, лобізм в публічному управлінні, парламентар, методи лобізму.

Annotation. The article systematizes the approaches to the concept of "lobbying", "lobbying". The author substantiates that today there is no established concept of the term "lobbying". In addition, the concepts of "lobbying", "lobbying", "lobbying" are analyzed by political scientists, lawyers, economists. At the same

time, lobbying is also a category of public administration, because any management decision at the level of the state and regions can be lobbied and decided in accordance with certain interests. Therefore, there is an objective need to analyze the concepts of "lobbying" and "lobbying" in the light of public administration and the state security system. In this regard, we consider the definition of "lobbying", "lobbying" in accordance with the system of public administration. The author finds that lobbying is an important aspect of the development of modern state-building and public administration. Lobbying in the system of public administration is a form of representation of group (state-administrative) interests that implement their activities within the regulatory framework of Ukraine and international agreements, aimed at improving the socio-economic, political situation of the country and citizens of Ukraine and aims to adopt or change certain government decisions. Lobbying in the system of state security is a form of representation of group (state-administrative) interests, which are aimed at ensuring state security of Ukraine, minimizing threats to national security, influencing the adoption (cancellation) of state-administrative decisions aimed at ensuring nationally important state interests.

Key words: *public administration, state security, national security, national interests, lobbying, lobbying in public administration, parliamentarian, methods of lobbying.*

Постановка проблеми. Проблеми формування інституту лобізму в українській науковій літературі аналізується неадекватно. Зазначений інститут об'єктивно існує, однак не врегульований у чинних нормативно-правових документах України.

Лобізм – є важливий елемент системи прийняття та реалізації державно-управлінських рішень, нормативно-правових документів і може наносити реально шкоду не тільки інтересам суспільства, а й бути загрозою державній безпеці.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми розвитку інституту лобізму, природи лобізму, ролі лобізму у сучасному суспільстві, нормативно-правовим засад регулювання лобістської діяльності присвячені наукові праці закордонних та вітчизняних вчених, зокрема: В. Андрущенко, М. Анохіна, Т. Аравіної, О. Барвіна, Дж Беррі, . Белоусова, О. Бінецького, О. Бобрової, І. Богдановської, А. Болла, М. Мінца, Д. Коена, В. Бебика, Д. Богуша, Л. Губерського, Ф. Кирилюка, В. Королька, О. Лісничука, Є. Макаренко, М. Михальченка, М. Обушного, М. Ожевана, Г. Почепцова, С. Телешуна, Є. Тихомирової, М. Хилька, О. Салтовського та ін. Зазначені автори аналізують проблеми врегулювання у чинній нормативно-правовій базі України феномену лобізму, визначають функції лобізму, наукові підходи, а також сучасні можливості лобістської діяльності.

Водночас аналіз вітчизняної і зарубіжної наукової думки засвідчив фрагментарність досліджень проблем реалізації лобістської діяльності, а

також відсутність системних досліджень поняття інституту лобізму як основи забезпечення державної безпеки України.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та систематизація поняття інституту лобізму як основи забезпечення державної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні відсутнє усталене поняття терміну «лобізм». Крім того, поняття «лобізм», «лобістська діяльність», «лобіювання» аналізуються політологами, юристами, економістами. Разом з тим, лобізм – це також державно-управлінською категорією, адже будь-яке управлінське рішення на рівні держави та регіонів можна пролобіювати та вирішити відповідно до певних інтересів. Тому виникла об’єктивна необхідність проаналізувати поняття «лобізм» та «лобістська діяльність» з урахуванням публічного управління та системи державної безпеки. У зв’язку з наведеним розглянемо дефініцію «лобізм», «лобістська діяльність» відповідно до системи публічного управління.

Терміни «лобізм» та «лобіювання» мають досить довгу історію, вони є похідним від англійського слова «lobby» («коридор»), яке у середині XVI ст. використовувалося для позначення місць для прогулянок в монастирях, а вже в середині XVII ст. їм стали називати приміщення для прогулянок в англійській палаті общин. Політичний відтінок слово набуло наприкінці XVIII ст. в Сполучених Штатах Америки. Перша поправка Конституції США, що декларує право громадян звертатися до уряду з петиціями, вперше заклала основу для розвитку явища через систему правових норм. У 1808 році слово «лобі» було вперше зафіксовано в протоколах Конгресу США. Під цим поняттям розуміли місце, де зацікавлені особи мали змогу донести свою позицію до членів Палати представників та сенаторів. Цим місцем виступали холи та коридори, адже вхід приватним особам до зал засідань був заборонений, а самі особи визначалися як «лобісти» (lobbyists). За іншою версією, розповсюдження терміну «лобі» пов’язане з холлом готелю «Віллард» у Вашингтоні, де на рубежі XVIII – XIX ст.ст. зупинялися парламентарії, що приїжджали на сесію. Саме у вестибюлі цього готелю, особи мали змогу донести свою позицію щодо ухвалення того чи іншого закону [1].

Класичним визначенням лобізму є формулювання Д. Трумена: «Групи інтересів – це групи, що складаються з людей, які керуються певними інтересами і поглядами, з метою здійснення впливу на інші соціальні групи. Групи, які користуються для досягнення своїх цілей допомогою урядових організацій, є політичними групами інтересів» [2, с. 31].

Так, лобізм розглядається як:

- будь-яка діяльність організацій, що впливають на органи державної влади з метою сприяння власним інтересам, при цьому ці організації, на відміну від партій, не можуть самі взяти відповідальність за владу в країні [3, с. 12];

- продуктивне втручання у господарські та соціальні процеси з використанням політичних методів і засобів. Він підкреслює, що в

політичному відношенні лобіювання сприяє зміцненню засад толерантності у суспільстві [4];

- процес пошуку засобів впливу на уряд та його інституції шляхом інформування громадськості щодо політичних питань, що стоять на порядку денному [5, с. 3];

- система неформалізованого представництва інтересів у політичних рішеннях [6, с. 25];

- процес приведення формальної влади відповідно до влади фактичної [7, с. 119];

- організований вплив різних суспільних груп на представників органів державної влади з метою прийняття вигідних для себе рішень [8, с. 71];

- діяльність фізичних осіб, у тому числі фізичних осіб-підприємців, їх об'єднань, консультативно-дорадчих органів, створених при органах державної влади або органах місцевого самоврядування, юридичних осіб та їх об'єднань, що здійснюється у спосіб, не заборонений законом, і спрямована на здійснення легального впливу на органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб під час прийняття (участі у прийнятті), внесення змін, скасування ними рішень, крім індивідуальних, з метою закріплення в них власних інтересів лобістів або інтересів третіх осіб [9];

- невід'ємна складова політичної комунікації, що передбачає механізм прямого і зворотного зв'язку суспільства і держави. Процеси формування рішень, механізму впливу на громадську думку, захисту власної позиції - все це, в широкому розумінні, може сприйматися як явище, що кореспондується з поняттям «лобіювання» [10, с. 50-51];

- це система і практика впливу зацікавленими групами чи окремими індивідами на прийняття рішень певними органами влади чи деякими їх представниками задля реалізації визначених потреб (інтересів) [11, с. 181];

- дієвий елемент конституційної системи демократичного представництва, який дає змогу громадянам брати активну участь у процесах прийняття та реалізації політичних рішень тими групами, які позбавлені реальної ресурсної можливості [12];

- особливе явище в демократичній правовій державі, яке забезпечує реалізацію конституційного права громадян у межах, передбачених чинним законодавством, щодо участі в управлінні державними справами, шляхом впливу на органи державної влади [12];

- це активний процес діяльності суб'єктів правовідносин, які об'єднані певними спільними інтересами (економічними, політичними, соціальними) для відстоювання і захисту своїх інтересів та інтересів інших суб'єктів правовідносин перед уповноваженими органами державної влади для прийняття (в тому числі - зміни і / або скасування) необхідного нормативно-правового акта [13].

Проведений аналіз дає підстави зазначити, що лобізм має наступні складові елементи: по-перше, це діяльність, яка спрямована на певні

державно-управлінські рішення, нормативно-правові документи, певні дії органів державної влади; по-друге, така діяльність має зацікавлені сторони; по-третє, комунікація між зацікавленими сторонами (або їх посередниками) з органами державної влади; по-четверте, інтерес (або певний об'єкт), на який спрямовані дії (нормативно-правові документи); по-п'яте, вплив на органи державної влади; по-шосте, неформалізоване представництво інтересів у державно-управлінських рішеннях. Лобізм може носити як позитивні дії так і негативні (корупційні правопорушення, формування системи противаг та стримань тощо).

«Політичне призначення лобізму – здійснювати функцію соціального посередництва між громадянським суспільством та державою, а також сприяти спрямованому «обміну інформацією» в процесі законотворчості. Так, французький політолог М. Дюверже, зауважуючи, що законодавці намагаються легалізувати лобізм та перевести його «з кримінального шляху до інформаційного», мав на увазі подолання прямого підкупу та скупки голосів за рахунок «непрямого» інформаційного впливу об'єктивної інформації, яка підтверджує обґрунтованість інтересів та вимог щодо очікуваних рішень влади. Під час розробки та прийняття законів, при інтерпретації законодавчого чи будь-якого нормативного акта урядовцями важливу роль відіграють не тільки їхні знання та професіоналізм, але і об'єм та характер інформації, яку він має» [14].

Таким чином, ми можемо зазначити, що лобіювання має як позитивний так і негативний ефект, спрямований на вирішення важливих державно-управлінських питань. Крім того, лобізму розглядається як політичний інститут, юридичний феномен, економічна категорія. Разом з тим, майже не існують системні дослідження поняття «лобізму» в публічному управлінні.

У широкому сенсі під лобізмом розуміється будь-яка діяльність громадян, суспільних груп, асоціацій бізнесу, партій та інших організованих об'єднань, спрямована на державні органи влади з метою просування власних інтересів. При цьому лобізм також включає діяльність владних суб'єктів, спрямовану на просування своїх корпоративних інтересів, отримання владних преференцій. У такому трактуванні лобізм фактично дорівнюється до терміну «advocacy» (в перекладі з англійської мови – активний публічний захист, підтримка, пропаганда поглядів та позицій), який також означає організацію контактів з метою просування інтересів, проте мова йде про контакти не тільки через органи державної влади, але й через будь-які суспільні та комерційні організації, політичні партії, впливових осіб тощо [15].

Дослідник М. Зяблюк, роботи якого присвячені американському лобізму в законодавчих, виконавчих та судових органах влади, виокремив чотири основні групи підходів до розуміння лобізму:

1. У загальноприйнятому сенсі під лобізмом розуміється сукупність засобів та методів впливу на органи державної влади, що застосовуються

різними зацікавленими групами з метою домогтися сприятливих для себе рішень.

2. У практичній політиці лобізм використовується також відносно виконавчої та законодавчої влади: коли законопроект уряду зустрічає сильну протидію, уряд змушений вдаватися до лобістських за характером зусиль, щоб домогтися від депутатів потрібного рішення. Проте існує і зворотній процес, коли вже парламент з того чи іншого приводу здійснює тиск на виконавчу владу.

3. Терміни «лобізм» та «лобіст» може використовуватися в вузькому (прямому) та широкому розумінні. Так, у вузькому сенсі лобізм – це професійна діяльність певних організацій або їх співробітників, які постійно чи періодично виступають у ролі лобістів. У широкому сенсі лобістом називають будь-яку посадову особу, президент корпорації чи міністр, якщо вона вдається до дій, що можна кваліфікувати як лобізм.

4. З юридичної точки зору лобістом в США вважається будь-яка особа, зареєстрована в такій якості згідно чинного закону про регулювання лобістської діяльності [16].

Науковець Д. Виговський обґрунтував поняття «лобізм» та визначив, що

1. Лобіювання зв'язано винятково з прийняттям державних рішень. Рішення, що приймаються приватними особами, організаціями чи корпораціями, можуть також перебувати під впливом інтересів певних зацікавлених груп, але такий вплив не прийнято називати лобізмом.

2. Всі види лобізму мотивовані бажанням здійснити вплив. Багато дій чи подій можуть впливати на прийняття державних рішень, але якщо вони не викликані бажанням чинити вплив, їх не можна називати лобізмом.

3. Лобіювання вимагає посередника або представника як зв'язного між групою громадян та офіційними державними органами. Якщо громадянин за своїм бажанням і користуючись доступними йому методами прагне вплинути на державного чиновника, він не може вважати себе лобістом.

4. Будь-яке лобіювання завжди пов'язано з встановленням контактів для передавання повідомлень, оскільки це єдиний шлях, яким можна здійснювати вплив [17, с.45].

С. Сиротенко в своєму дисертаційному дослідженні виділяє основні ознаки, що відображають правові аспекти лобістської діяльності, які необхідно враховувати при її впорядкування і регулювання в російській практиці:

1. Колективний та індивідуальний інтерес суб'єктів лобізму.
2. Випадковість і стихійність в процесі прийняття тих чи інших рішень.
3. Посередницький характер лобізму.
4. Конкретний об'єкт впливу.
5. Законність форм і методів впливу на владу [18, с. 10].

Таким чином, основними складовими лобізму є: по-перше, суб'єкти впливу; по-друге, об'єкти впливу (важливе державно-управлінське рішення); по-третє, механізми впливу; по-четверте, результати впливу.

На нашу думку, лобізм – це явище, яке реально існує та досить невивчене, однак саме те, що воно існує ставить завдання розвитку системи механізмів державного управління врегулювання дане явище та використання його в межах існуючого законодавства на користь держави та громадян.

Лобізм – важливий аспект розвитку сучасного державотворення та системи державного управління.

Лобізм в системі публічного управління – це форма представництва групових (державно-управлінських) інтересів, які реалізують свою діяльність в межах нормативно-правової бази України та міжнародних договорів, спрямована на покращення соціально-економічного, політичного становища країни та громадян України та має на меті прийняття або зміну певних державно-управлінських рішень.

Лобізм є загрозою державній безпеці, якщо цей феномен носить негативний характер, спрямований на спричинення шкоди іміджу держави, підрив національних інтересів, підрив життєвого потенціалу державності, національних інтересів тощо.

Таким чином, лобізм в системі державної безпеки є формою представництва групових (державно-управлінських) інтересів, які спрямовані на забезпечення державної безпеки України, мінімізації загроз національній безпеці, вплив на прийняття (скасування) державно-управлінських рішень, спрямованих на забезпечення національно важливих інтересів держави.

Список використаної літератури:

1. Тихомирова Є. Лобізм як складова міжнародного PR. URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=36&c=672>.
2. Truman D. The Governmental Process : Politikal Interests and Public Opinion. New York : Alfred A. Knopf, 1951. 210 p.
3. Finer Samuel E. Anonymous Empire. A Study of The Lobby in Great Britain. London : Pall Mall Press. 1958. 150 p.
4. Farnel Frank J. Am richtigen Hebel : Strategie und Taktik des Lobbying. Landsberg/Lech : Verl. Moderne Industrie, 1994. 239 p.
5. Zetter L. Lobbying. The Art of Political Persuasion. Great Britain : Harriman House LTD, 2008. 454 p.
6. Зотов С. В. Лоббизм как институт политического представительства интересов в современной России : дис. ... канд. пед. наук : 23.00.02. М., 1997. 182 с.
7. Лепехин В. А. Лоббизм в России и проблемы его правового регулирования. *Политические исследования*. 1998. № 4. С. 119-121.
8. Шляхтун П. П. Парламентаризм: словник-довідник. К.: Парламентське вид-во, 2003. 151 с.

9. Сумська В. В. Теоретичні підходи до визначення поняття "лобіювання". *Державне будівництво*. 2010. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeVu_2010_2_26.pdf

10. Ганжуров Ю. Парламентське лобіювання в контексті політичної комунікації. *Політичний менеджмент*. 2005. № 4. С. 50-62.

11. Ворчакова І.Є. Лобізм як соціально-політичний феномен: теоретичні підходи. *Вісник маріупольського державного університету серія: історія. політологія*. 2016. Вип. 15. С. 179-185.

12. Малько А. В. Лоббизм. *Обществ. науки и современность*. 2015. №4. С. 58–65.

13. Стрыгина С. В., Чесноков В. А. Лоббизм в правотворческой деятельности. *Наука и образование сегодня*. 2017. №3 (14). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lobbizm-v-pravotvorcheskoy-deyatelnosti>.

14. Зверев Е.В. Проблема институционализации лоббизма в России: дис. ... канд. полит. наук. М.: РГБ, 2006. URL: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/680/1/urgu0327s.pdf>

15. Коньшев В. Н., Сергунин А. А. О понятийном аппарате в исследованиях феномена лоббизма. URL: http://journals.kantiana.ru/upload/iblock/706/gnycuovquxpgsc%20mm.%20cg.,%20sdzqhzizyf%20aljmrwl%20tr.%20ap.%20_100-107.pdf<http://www.twirpx.com/file/853273>.

16. Автономов А. С. Азбука лоббирования. М. : Права человека, 2004. 112 с.

17. Виговський Д. Суть лобізму як категорії політичної науки. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2008. Вип. 20. С. 42-48

18. Сиротенко С.П. Нормативно-правовое регулирование лоббизма: российский и зарубежный опыт: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. СПб., 2011. 24 с.

References:

1. Tykhomyrova Ye. Lobizm yak skladova mizhnarodnoho PR [Lobbying as a component of international PR.]. URL: <http://www.politik.org.ua/vidmagcontent.php3?m=1&n=36&c=672>. [Ukraine].

2. Truman D. (1951) *The Governmental Process : Politikal Interests and Public Opinion*. New York : Alfred A. Knopf, 210 p. [English].

3. Finer Samuel E. (1958) *Anonymous Empire. A Study of The Lobby in Great Britain*. London : Pall Mall Press, 150 p. [English].

4. Farnel Frank J. (1994) *Am richtigen Hebel : Strategie und Taktik des Lobbying*. Landsberg/Lech : Verl. Moderne Industrie, 239 p. [English].

5. Zetter L. (2008) *Lobbying. The Art of Political Persuasion*. Great Britain : Harriman House LTD, 454 p. [English].

6. Zotov S. V. (1993) *Lobbizm kak institut politicheskogo predstavitel'stva interesov v sovremennoj Rossii* [Lobbying as an institution of political

representation of interests in modern Russia]: dis. ... Cand. ped. Science, M., 182 p. [Russian].

7. Lepekhin V. A. (1998) Lobbizm v Rossii i problemy` ego pravovogo regulirovaniya [Lobbying in Russia and the problems of its legal regulation]. *Politicheskie issledovaniya* [Political research], vol. 4. PP. 119-121. [Russian].

8. Shlyakhtun P. P. (2003) Parlamentarizm: slovník-dov`dnik [Parliamentarism: a dictionary]. K.: Parlaments`ke vid-vo, 151 p. [Russian].

9. Sumska V. V. (2010) Teoretychni pidkhody do vyznachennia poniattia "lobiiuvannia" [Theoretical approaches to the definition of "lobbying"]. *Derzhavne budivnytstvo* [State building], vol. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeBu_2010_2_26.pdf [Ukraine].

10. Hanzhurov Yu. (2005) Parlamentske lobiiuvannia v konteksti politychnoi komunikatsii [Parliamentary lobbying in the context of political communication]. *Politychnyi menedzhment* [Political management], vol. 4. PP. 50-62. [Ukraine].

11. Vorchakova I.Ie. (2016) Lobizm yak sotsialno-politychnyi fenomen: teoretychni pidkhody [Lobbying as a socio-political phenomenon: theoretical approaches]. *Visnyk mariupolskoho derzhavnoho universytetu seriia: istoriia. politolohiia* [Bulletin of Mariupol State University series: history. Politology], vol. 15. PP. 179-185. [Ukraine].

12. Mal'ko A. V. (2015) Lobbizm [Lobbying]. *Obshhestv. nauki i sovremennost`* [Societies. science and modernity], vol.4, PP. 58–65. [Russian].

13. Stry`gina S. V. and Chesnokov V. A. (2017) Lobbizm v pravotvorcheskoj deyatel`nosti [obbying in lawmaking]. *Nauka i obrazovanie segodnya* [Science and education today]. vol. 3 (14). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lobbizm-v-pravotvorcheskoj-deyatelnosti>. [Russian].

14. Zverev E.V. (2006) Problema institucionalizaczii lobbizma v Rossii [The problem of institutionalization of lobbying in Russia]:dis. ... cand. watered. Science M.: RGB. URL: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/680/1/urgu0327s.pdf> [Russian].

15. Kony`shev V. N. and Sergunin A. A. O ponyatijnom apparate v issledovaniyakh fenomena lobbizma [On the conceptual apparatus in studies of the phenomenon of lobbying]. URL: http://journals.kantiana.ru/upload/iblock/706/gnycuovquxpgsc%20mm.%20cg.,%20sdzqhzlyf%20aljmrwl%20tr.%20ap.%20_100-107.pdf<http://www.twirpx.com/file/853273>. [Russian].

16. Avtonomov A. S. (2004) Azbuka lobbirovaniya [The alphabet of lobbying]. M.: Prava cheloveka, 112 p. [Russian].

17. Vyhovskyi D. (2008) Sut lobizmu yak katehorii politychnoi nauky [The essence of lobbying as a category of political science]. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku* [Ukrainian national idea: realities and prospects of development], vol.20. PP. 42-48 [Ukraine].

18. Sirotenko S.P. (2011) Normativno-pravovoe regulirovanie lobbizma: rossijskij i zarubezhny`j opy`t [Normative and legal regulation of lobbying: Russian and foreign experience]: author's ref. dis. ... Cand. jurid. Science, SPb., 24 p. [Russian].